

Համբառնայր սուրբ Աւետարանն, և ըզմարգարէական և զառաքելական զիրսն ընթեռնելով, ընթերցեալ ընկէր ապա Աւետարան, և ապա բարձր ձայնիւ խոստովանէին զՀանգանակն Հաւատոյ՝ տրւեալն Եկեղեցւոյ ի Նիկիական ժողովոյն:

Աստի ուրեմն իմանամք, եթէ Ժամամուտն ասացեալ պաշտամունք յետոյ ուրեմն քան զԽմաստասէրն կարգեալք են յԵկեղեցւոջ մերում ի սկիզբն պաշտաման Պատարագի նախ քան զՄեսեղին Սարմոս:

Իսկ եթէ Պատարագն անձայն պաշտիւր առ մեզ ի հնումն, յայտ ի յետագայիցն է ապաքէն յեկեղեցական անցից յերեք-տասներորդ դարու. յորոց վերայ վէճ և տարաձայնութիւնք ծագեցան ոչ սակաւ:

Այսպիսի ինչ ներածութիւնս բաւական Համարեցուք իբր ի յառաջաբան Պատմութեան Ժողովոց Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, կարևորացն վասն ազդիս ընդհանուր եկեղեցականաց և ժողովրդոց, որոց ի հոգւոր պէտս կատարման ընդառաջ լինին հարկաւորութիւնք եկեղեցական կանոնաց և հարկ տեղեկութեան վասն որպիսի պատճառաց նոցին զրութեանցն կանոնաց:

Ե. Արքեպիսկոպոս.

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ՀՆՈՒԹԻՒՆՔ ՀԱՅՐԵՆԵԱՅ.

(Շ-ր. և Է-րդ):

Չ-րայ (հին).

Հայկեան պատմութեան մէջ այնքան նշանաւոր և փառաւոր տեղ զբաւոյ հռչակաւոր, հինօրեայ և փարթամ քաղաքն Հայոց, Երասխ գետի եզերքին, Երնջակ և Ղողթն դաւառաց սահմանուկցութեան մէջ, որ և ամեն դարուց մէջ զլիովն անցած անցքերովն, կամ մեծագործ և անուանի բնակչաց համբաւովն ամենի հեռաքրքրութիւնն և ակնածութիւնն կշարժէ:

Այս տեղ ձեռնադրեց Բարդուղիմէոս առաքեալն իւր Սոմսի աշակերտն յԱպիսկոպոսութիւն Ղողթան. այս տեղէն յառաջ եկին այնքան նշանաւոր մարդիկ, որոց ոմանք իւրեանց նիւթական կարողութեամբն մեծամեծ ձեռնարկների մէջ սիրացան, և ոմանք ազգային հանրական գործերի մէջ փայլեցան: Այս տեղ այնքան ծաղկեցաւ և զարգացաւ վաճառականութիւնն, որ Շահաբբասայ հեռատեսութիւնը զրդելով յամի 1605 անխնայ տանջանօք և չարաչար տառապակրութեամբ զաղթել տուաւ բնակիչքը միւս գաղթեալներէն զատ, Պարսկաստանի մէջ սոցա ձեռօք առուտունն ծաղկեցնելու համար: Բուն Ջուղայեցւոց շառաւիղք էին և մեծանուն իշխանքն Աղարեանք ի Ռուսաստան: Ա. Լջմիածնի շինութեանց շատերը դեռ մինչև այսօր

Ջուղայեցւոյ յիշատակներովը կիսային, եւն. եւն.:

Այժմու նորաշէն Ջուղայն, որ հնէն վերստ մի հեռացած է, կբաղկանայ յիսնաչափ Հայ գերդաստաններէ, և կանկանի դարձեալ Արասիայ հիւսիսեզորը, լեռներով երկու կողմէն շրջապատուած զիւր տեղ մի. բնակիչքն ըստ մեծի մասին գաղթականք են, իսկ փոքր մասն ինչպէս իրանք կասեն, մնացորդ են առաջնոցն, որոնք գաղթելու միջոցն եօթն տան չափ կարողացած են հնար գտնել ազատուելու, և այժմ բաւական բաղմնացած են. սոցա լեզուն միանգամայն կտարբերի եկաց և Ալիսիլեանի կամ Արեանայ բարբառէն զօ. « երթամամ, երթամաս, երթամայ, երթամանք, երթամաք, երթաման, ասումամ, ասումաս, ասումայ, ասումանք, ասումաք, ասուման, ևլն: Սոցա ասելովն, իրանց մէջն դեռ կան շառաւիղք Խօջայ Խաչիկի, հովանւոյն Աղարեան տոհմի:

Ս. Գ. Էորդ.

Նոր շինուած զիւղի հիւսիսային ծայրին է այս եկեղեցին յանուն Ս. Գ. Էորդայ, հին Ս. Գ. Էորդ եկեղեցւոյ պատուոյ համար, որոյ աւերակներն առաջին Ջուղայի մէջն են. շինութիւնն հասարակ և անշուք, տանիքն փայտածածք, աւաղանի առաջի պատին մէջ ազուցած մարմարեայ քար մի կայ հնէն փոխադրուած այս տեղ, որոյ վերայ վերտողած է « Սուրբ աւաղանս յիշատակ է Սիսիթարի որդի Ովանէսին ի յարկս Սրբոյն Գ. Էորդեայ զօրավարին ի թուին ՌՃՂԳ, »:

Ս. Գ. Էորդ.

Հարաւակողմն զիւղիս Արասիի վերայ շինուած է եղել չորս ամրապինտ կամարի վերայ կամուրջ մեծ և ընդարձակ կոփածոյ քարամբք. իսկ այժմ միայն չորս սիւներն կմնան կանգուն: Այս կամրջի շինութիւնն աւանդութիւնն կղժուարանար որոշ ժամանակի և անձին տալ. միայն նորա կործանումն կտայ ընչաւէտ պառաւկնոջ մի, որ եօթն տարուան հին քացակ վերան լցնելով քանդել է:

Ս. Գ. Էորդ.

Այժմու զիւղի արեւմտակողմն, և նորան կից՝ է աւերակն եկեղեցւոյն յանուն Տիրամօրն, որոյ արեւմտեան որմն մնայ կանգուն, կոփածոյ կարմիր քարամբք գեղեցկաշէն. եկեղեցւոյ չորս կողմն է գեղեցկանաւորուն. զերեզմանաց շառը հին, որոնք զարդարուած են նուրբ փորագրած մեծամեծ կանգուն խաչքարերով. միայն մէկի այս թուականն՝ որ բոլորի մէջ հինն երեւցաւ, կառնուեք այս տեղ. Խաչի քառաթեի միջոցները զրուած էր « $\frac{90}{100}$ », և ստորեւ « Սուրբ Խաչս յիշատակ Ղարդաշէն, Վասաթին, Խաթունին հոգուն »:

Աստուածածնի հիւսիսակողմն Արասիի եզրին բարձրացած բլրակի գագաթին կան կիսաւեր մնացորդք բազմաթիւ քարուկիր շինութեանց — սենեկաց և պարբսպաց, որոց մէջ է և մատուռ մի այլ՝ փոքրիկ, քարաշէն, թաղակապ և անմնաս, դարձեալ Տիրամօր անուամբ, որ ունի և սեղան փոքրիկ: Գրան հիւսիսակողմն արտաքուստ որմոյն մէջ հաստատած մեծ խաչքարի մի վերայ վերտողած է « Աստուած ողորմի Աղամալին », միւսներն

և վիճակին յաւերժական քարոզ, և աշխարհիս սքանչելի տեսարաններէն մինն: Արբոր առաջին անգամ մարդոյ հայեացքը ընկնի այս տեղի վերայ, անշուշտ պիտի սոսկայ և կարծէ, որ բազմաթիւ զօրք սպառազինուած կանգնած են Արասխայ փրփրադէզ ալեաց հետ պատերազմելու. վասն զի անթիւ են մեծամեծ ու կանգուն խաչքարերն, սփռած ընդարձակ լեռնոտի երեսին. (դեռ շատերն հնութեան երեսէն խախտուել կործանուել են). վա՛հ, սիրելի ընթերցող, չպիտի կարողանամք եզ համոզել լաւապէս թէ՛ մարդ յիրաւի կափշի կշուարի միանգամայն, տեսնելով այսքան գերօրինակ կառարկագործուած և սքանչելարուեստ նուրբ քանդակադրութիւնները*):

Հիացմամբ մեծաւ և տխուր զգացմամբ պատելով մէջներն, հարկ համարեցի եօթնի չափ միայն տապանադիր առնելու. առաջինը քաղաքապետին տեղւոյս խաչայ խաչիկայ, որոյ համար բնակիչք պատմեցին լինել հաւն Ազգարեան տոհմին: Մատուռն որ կանգնած էր աճիւնացած մարմնոյ վերայ, ունէր միջակէտին գեղաքանդակ բարձր խաչքար, որոյ բուն վերին ծայրի վերայ երկու անջատ տողերով գրուած «Սուրբ խաչս բարեխաւս առ Քրիստոս մեծ և անուանի քաղաքապետ խաւջայ խաչիկին որ ի ՌԻՍԳԻ Թուականիս հանգեաւ առ Քրիստոս», իսկ խաչի պատուանդանի վերայ «Խաչս յի-

շատակ Խաւջայ խաչիկին և կողակից Մարիամին», :

Է. «Խաչս յիշատակ է Մարիֆարին հոգւոյն թ. ՌԻՍԳ», :

Զ. Խաչքարի վերին ճակատին «Սիրական Գրիգոր թ. ՌԻՍԹ», և պատուանդանին «Սուրբ խաչս բարեխաւս առ Քրիստոս մանուկ Գրիգորին թ. ՌԻՍԹ», :

Դ. «Թ. ՌԻՍԹ, խաչս յիշատակ է Գուհարի հոգուն», :

Ե. «Սուրբ խաչս յիշատակ է Աստուածատուրին թ. ՌԻ. Իէլ — Կզզ», :

Զ. «Սուրբ խաչս յիշատակ է Աւետիկին. ԹՎԼՆ ՌԻՍԹ», :

Է. «Ի ԹՎԼՆ ՌԻՍԹ սը խաչս բարեխոս առ Քս Սէրանին հոգուն», :

Այս գերեզմանատան ստորեւ հարուակողմն, Արասխայ բուն ափին է մեծ և գեղեցկաշէն բաղանիք. իսկ արեւելակողմն, մնացորդը կոփածոյ քարամբք և կրով կառուցեալ ջրաղացի: — Այսքան բազմաթիւ գերեզմաններն, յիրաւի կարդաբացնեն այն աւանդութիւնն, որ հին Ջուղայի բնակիչքը կրնէ տասներկու հազար. և Հաճարբասի տարած գողթականների թիւը կհամարէ քառասուն հազար:

Կոչիլ հա՛յ Կար.

Գերեզմանատան արեւմտակողմն լերան զառիւկայր ստորոտին դէպ ի վեր Ամենափրկչի վանքը տանող ճանապարհի աջոյ թևի վերայ կայ փոքրիկ կարկառ մի քարանց «Կուղիկ Մամի քար», ասացեալ. աւանդութիւնն կպատմէ որ կուղիկ պառաւ մի Ամենափրկչի վանուց մարկորաներէն սօխ գողացած լինելով, այս տեղ

(*) 1871 թուականին այս խաչքարերէն չորս հատ որոշուած բերուեցան Նախիջևան քաղաք, անտի Տփլիս արքունի թանգարանը հասուցանելու համար:

հասած կքարանայ. հեղեղատն ևս՝ որ նորա քովէն կանցնի, կասուի «Առաջիկ Սամի չայ», :

Ամենափրկիչ.

Պերեզմանատան արեւելակողմն, բարձր լեռան մի գագաթին է քարուկիր և ամուր շինութիւն միջակադիր մատրան մի՝ որ կոչի «Ամենափրկիչ», կամ «Ամենափրկչի վանք», շինուածն համակ կոփածոյ քարով է և կամարակապ. ունի փոքրիկ կաթուղիկէ, սեղան մի, և երկու խորան, և դուռն մի բարձր և լայն. մէջ տաճարին սպիտակ սուղաղած. դրան աջակողմն գտնուած խաչքարի մի վերայ վերտողած է «Սուրբ Խաչս բարեխօս առ Քրիստոս փրկութեան թէոդոսին թ. ՈՒՄՊ», միւս ևս խաչքարի վերայ «Խաչս յիշատակ է Խօջայ Լսարուսի, Խօջայ ջան աղա բէկին (երկու տողն անորոշելի) խօջայ Աաղար բէկի թ. ՈՒՄՐ», :

Ունի մենաստանս արեւմտակողմն և գաւիթ փոքրիկ, բայց վաղելու է, երկու սեանց վերայ թաղ տուած, որոյ մէկ երկու տեղն այժմ քայքայեալ: Տաճարի չորս կողմն քաշուած է պարիսպ բարձր և ամուր, քարուկիր շինութեամբ, որ մէջ առած է արեւմտակողմի կամարակապ քարաշէն խցերն կրօնաւորաց, և միւս կողմերի շէնքերը, փռատուն, հացատուն, ամբար, և այլ զանազան մեծ ու փոքր սենեակները բոլորն քարուկիր շինութիւն:

Աւանդութիւնն կասէ որ Ջուղայեցւոց դաղթած ժամանակը Շահաբբասն նոցա սիրան զրաւելլու, մանաւանդ թէ խնդիրներն յարգելու համար այս Ամենափրկիչ վանքի հոգէն և քարերէն (ինչպէս և Լջ

միածնի) տանել տալով ուղտերով Ապահան, այն տեղ մի և նոյն անուամբ վանք շինել տուած է, և այս այն Ամենափրկիչ վանքն է Նոր Ջուղայի, ուր կնստի տեղւոյն Առաջնորդն. և այդ վանքին միայն Շահաբբասն ի շնորհուկս Ջուղայեցւոց իրաւունք տուած է զանգակ հարկանել:

Տաճարի և հարաւային պարսպի մէջ տեղ կար մահաբձան մի փառաւոր — զեղաքանդակ խաչքար. բայց զերն մաշուած էին զրեթէ խապառ. նոյն պարսպի արտաքին ճակատի վերայ երեք տեղ կային մի մի փոքրիկ խաչքարիք և ունէին յիշատակարան, բայց բարձր լինելուն, և մեր հնար չունենալուն համար, բաց ի այս խօսքերս «խաչս յիշատ», դժուարացանք ուրիշ բան մի որոշել. ուստի և կըթողումք ուրիշ հնասիրի աշխատութեանը: Փոքր ինչ անջատ հարաւային պարսպէն, արտաքուստ կանգնած էր մեծ և հին խաչքար մի, որոյ ճակատին զրուած «Անգնեցաւ խաչս բարեխօս Իզնատիոս ար. . ինին թ. ՋՂԼ», նոյն հարաւային պարսպի տակն սփռած են մնացորդք աւերակաց, բոլորն քարաշէն, և զոցաներքը բազմաթիւ գերեզմանք. որոց շատերը գեռ կանգուն կպահեն չքնաղ և փառաւոր և մեծամեծ խաչքարերը: Այս գերեզմանատան մէջ ևս գէյ ի արեւելեան հարաւակողմն կանգնած կան քանի մի հատ թաղակապ քարաշէն մատուռներ, (մի քանին աւեր), կրելով իւրեանց ծոցին խաղաղացած մարմնոց շիրիմներ: Այս գերեզմանատունն բոլորն վանուցս միաբանիցն է, և եպիսկոպոսաց ու վարդապետաց շիրմաց շատերի վերայ մահաբ-

ձաններին — սքանչելարուեստ փորագրած մեծամեծ խաչքարերի վերայ նկարուած է պատկեր կրօնաւորական, փիրն վերան և կնդուղն գլխին: Ղոցա մէկի վերայ արձանագրած էր «Խաչս յիշատակ Սաթէ-
նսին և ծնողացն թանդոսին . . . թ. ՋՂԹ», և երկրորդի մի վերայ «Սանդնե-
ցի Ս. Խաչս փրկութեան հոգւոյ աէր Հայ-
րապետ եպիսկոպոսին և իւր ծնողաց թ. ՋՂԳ», և երրորդի մի վերայ «Խաչս յի-
շատակ է Խաչատուր արեղին վարդապետին տէր Պետրոսին և ծնողաց Սերուրին Ար-
տունին թ. ՋՂԹ», և չորրորդի մի վերայ «Խաչս յիշատակ Սանուէլ արեղին թ. ՋՂԹ», և կային և շատերը, որոնք սոցա նէ աւելի զարմացուցիչն էին իւրեանց հնութեամբն և ճարտարարուեստ փորագրութեամբ, բայց ափսոս անվերժանելի մնացին մաշուած արձանագրերն: Արեւմտակողմն գերեզմանատանա կրղնէ աղբիւր մի համեղաջուր՝ շրջապատուած կանաչաստղարթ ծառերով, այս ծառերն բնակիչք Ջուղայի կիովն «Ղանքի բաղ-
չայ», և կասեն ով որ ձեռն տայ այդ ծառերին՝ կպտծուի: Այս աղբիւր ջուրն լերան մէջէն հատեալ անցքովն, խողովակներով տարած է Լըսախայ հարաւային եղբբին տարածուած, վանքի այդին ոռոգելու, այգւոյ ցանկի մնացորդքն միայն կտեսնուին այժմ, իսկ անուն այգւոյս բնակիչք կտան «Ղանքի ծակուտայ բաղ», ջրանցքի անունէն առած:

Ջուղայի հանդէպն և մօտն է «Ղարուղաղ», կոչեցեալ բարձր և ընդարձականիստ լեռն, ուստի դուրս կգայ ընտիր ջրաղացաբար, որոյ վերայ գլխաւոր աշխատողներն Ջուղայեցիք են:

Ջամադին նոր.

Ջուղայէն երկու ժամու ճանապարհ հեռի դէպ ի հիւսիս կանկանի այս գիւղն, զիւր տեղւոյ վերայ, բնակութիւն քառասնաչափ Մահմետական գերդաստանաց, որոնք կպարապեն երկրագործութեամբ, բայց աղքատ են և սակաւաշխատ: Այս գիւղիս մօտն է «Ալե-Մամատ», կոչուած նուիրական ձորակը, որոյ մէջ կան սուրբ համարուած ծառեր, ուր զոհիւք ուխտի և երկրպագութեան կգան Ջամաղիներցիք. և այդ ծառերի մէկ ձիւղին անգամ ձեռն տալ Համարձակին: Հին Ջամաղիներն նորի արեւելակողմն է հինգ վերստ հեռաւորութեամբ, ուր կան շատ աւերակներ, որոց մէջ և մնացորդք թաղակապ քարաշէն բաղանեաց:

Ղլլճա.

Հին Ջամաղիների արեւելակողմն և սահմանակից, Լընջակ գետի վերայ ձուած փոքրիկ գիւղ մի է, մօտ ժամանակի հաստատած բնակութիւն տասնութն տան, որոց երկուքն Հայ, մնացածն Մահմետական. գիւղիս հարաւակողմն կտարածուին ընդարձակ լեռներ և բլուրք, ուստի կելանէ ջրաղացաբար: Ընունա «Ղլլճա», առնուած է հարաւակողման բլրակաց հողե կարմրութենէն: Գիւղիս արեւմտակողմն՝ Լընջակ գետի ափին է վէմ մի մեծ «Ղանաքար», ասացեալ, և ինչպէս կերեւի սահմանադուլի եղած է Ս. Կարապետի կալուածոց:

Աբաղն.

Ապրակունիսի արեւմտակողմն վեց վերստ հեռի կանկանի այս աղքատ գիւղ, բնա

կութիւն վաթսւն գերդաստանաց, որոց կէսն թուրք. Հայք գաղթականք են Պարսկաստանի և ունին փոքրիկ անշուք եկեղեցի մի: Հատ արդասաւոր է այս զիւղի հողը, և բնակիչք նշանաւոր են մրգաստան (բօստան) մշակելու մէջը:

Կղն-ս.

Երազնի հիւսիսային արեւմտակողմն կէս ժամ հեռի կանկանի այս զիւղ՝ բնակութիւն երկհարկերաչափ, գաղթական Հայ գերդաստանաց. խիստ արգաւանդ է նոյնպէս և տեղւոյս հողը, բայց ջրոյ սակաւութեան պատճառաւ չի կարող աշխատասէր բնակչաց աւելի միջոց տալ վաստակելու, որք ընդհանրապէս ժրջան են, ջերմեռանդ և հաւատաշատ, միեւնոյն ժամանակ և խիստ նոխապաշարեալք և արբեցողք, և զիսաւոր ըմպելին սոցա Պօղթան գաւառի թթի օղին է. մէջրնին կան բաւական հարուստ գերդաստանք, և շատերը կպարապեն նաեւ առետրով. ունին եկեղեցի մի հասարակ փայտածածք: 1871 թուականի խօրհայով այս տեղ մեռան եօթանասուն անձինք:

Խաչափարախ.

Եպրակունիսէն ժամու կիսոյ ճանապարհ հեռի գէպի հիւսիս թերակղզոյ պէս երեք կողմէն լեռներով և բլուրներով շրջապատուած ընդարձակ դաշտի մի մէջ շինուած է այս զիւղն, բնակարան քառասուն տան Սահմետականաց, որոնք կպարապին տուարածութեամբ և երկրագործութեամբ. հին Խաչափարախը նորի արեւմտակողմն, երեք վերստ հեռու կանկանի, պահելով ցարդ բաղմաթիւ շի-

նուածոց աւերակներն. և երեի թէ ջրոյ նուազութեան պատճառաւ անմարդացած է. նոր զիւղն ունի աղբիւր մի, որոյ ջուրն ժողովուելով լճակի մէջ գործ կը զրուի ըստ պիտոյից. զիւղն մէջ տեղ կանգնած է հողաշէն բուրդ մի որ Հատ հին չերեի. այս տեղէն մտիկ տուողն չքնաղ տեսպան կընծային Սասեաց սպիտակափառ գաղաթը, և Կախիջեանի այգեստանեայք: Ենունս՝ Խաչափարախ, խաչ և փարախ բառերը արտասանելով, զուցէ ունի իւր մէջ Հայ կանքի կամ անցքի մի՝ այժմ անյայտացած յիշատակարան: Կամ լինելով որ այս կողմերի Սահմետականաց աչքին ուկնածելի և նուիրական ուխտատեղ մի կայ Եւսաբի—քեար, անունով, կամեցայ տեսնել. ուղղելով ձիոց ընթացքը դէպ ի արեւելք, և չափելով բլուրներն ու ձորակներն, հանդիպեցանք փոքրիկ բլրակի մի, որոյ վերայ կար ահազին քարակոյտ, և նորա մէջ բուսած դժնիկ ծառ մի կարճահասակ, գոյնզգոյն հանդերձից կտորներով ծանրաբեռնած. հարցմունք արած ժամանակս լսեցի տեղական աւանդութիւնն թէ սա ձգնաւորաց շան գերեզման է. երեք սուրբ մարդիկ փախչելով Կանկթամուրի ասպատակաւորաց երեսէն, ամրացած են սուրբ այրին մէջ (որոյ համար պիտի խօսինք). իսկ նոցա արդար շունն փնտրով այս տեղ, սպանուել է և թաղուել, որ մինչև ցայժմ ցոյց տուած է և ցոյց կտայ զօրութիւններ, մանաւանդ ջերմ և տենդ փարատելովն. իսկ այն դժնիկ ծառն, որ կայ այժմ, առժամայն բուսած է արեւմտ թափած տեղն: Եյս տեղէն փոքր մի գէպի վեր բարձրանալով երկայնաւ անձուկ

հովտի հանդիպեցանք, երկու կողմէն միապաղաղ ահռելի ժայռերով շրջապատւած, այս է դէպ ի յիշատակեալ ուխտատեղին տանող ծանապարհն, որոյ վերայ շատ տեղ տեսանք կիսաւեր որմունք, և ի տեղիս տեղիս շուք ընծայող կանաչազարդ թթենիք և սօսիք, բաւական ուղի հատանելով հովտիս միջովն տեսնք յանկարծ սարսափելի այրեր և խռոշներ, ուր տեղ և դադար առինք, ձախ թեոյ վերայ կար քարաշէն պատ մի, որ կշքւապատէր բարձր ժայռին մէկ խոռոչը, ունելով դուռն մի, մահնք հետաքրքրութեամբ ի ներս և տեսնք թաղակապ փոքրիկ պատուհան մի երեք կանգուն բարձրութեամբ և երկու լայնութեամբ, մէջը աղուցած հաւասարաչափ մարմարեայ քար զեղեցիկ վերտողած Պարսկերէն լեզուաւ, որ Պարսիկ ախուշտի մի ասելովն Ղուրանի մէջէն բերած հատածներ է. գուցէ անձնասիրութիւնն ստիպած լինի տգէտ ախուշտին ինձ այդ ասելու, բայց ես չկարացի կարդալ, և ոչ օրինակել, որովհետեւ օրն տարաժամ էր. նորա մօտ դետինը ընկած կային և երկու կիսաբէկ քարինք, նոյնպէս Պարսկերէն արձանագրութեամբ. այս տեղ ամրացած և պատսպարուած են յիշեալ երեք ճրգնասուն անձինքն, որք ըստ աւանդութեանն երեք հարիւր տարի շարունակ քնած մնալէն յետոյ, զարթնել գնացել են քաղաքը և հարցրել իրանց վաղանցիկ ծանօթները: Այն և սորա հիւսիսակողմն ուրիշ այրեր, որք ունին նմանապէս և ուրիշ նուիրական նշանակութիւններ. սոցա մէկի մօտ անկիւնին մէջ տանիքէն ժողոված ջուր կկաթի այնքան նուաղ և

ծանր, որ հազիւ ժամ մի ներքեւ կանդնողի վրէն ընկնի կաթ մի, այս պատճառաւ առել է այլ նշանակութիւն. « Ով որ սրտին խորհուրդ ունենայ, կտան տեղացիք, կերթայ այս կաթանքի տակ կը կանգնի. եթէ ջուրը կաթեց վրան, ասել է որ խորհուրդը կկատարուի, »:

ԲԱՐՈՆ ՕԳՈՍՏՈՍ ՅՕՆ ՀԱՅՍ ՀԱՌԻՉԵՆԱՅ

ՃԱՆՆԱԳԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

ՅԱՅՍԿՈՑՍ ԿՈՎԿԱՍՈՒ ՍԵՆ Է

Ի ՀԱՅՍ ԵՒ Ի ՎԵՐՍ:

Դիտողութիւնք ի վերայ առտին եւ ընկերական կենաց, բարեւ
եւ սովորութեանց ազգաց, ընտելաց ընդ մէջ Սեաւ ծովու եւ
կասպից:

Ա Ձ Դ .

Յօրէ՛ յորմէ հետէ զհետ եղև Եւրոպա մանրախող հետազօտութեամբք ի քննին հնութեանց ազանց Ասիացոց, յաճախեցին և ի մերս Հայաստան ծանապարհորդք ականաւորք ամենայն ազգաց Եւրոպոյ, որպիսիք են՝ Դ' Անկիլ, Թուրքոֆօր, Թալէրնիէ, Հիւլտենշտիտ, Էարտէն, Դիւրաւտը Մօնպերեօ, Էվալիէ Գամբա, Բլափրոթ, Բըրօսէ, Համ, Էուլց, Ռիդտէր, Թէքսիէ, Վազնէր, Եւգենիտ, Բօրէ, Էոպեն, Լ. Մօնիէ Ճիլլիթ, Անդրէյ Մուրափիեվ, Հակոտհաուզեն, և այլք:

Յօտարացդ այտի ի յիշատակեցողք, կամ ի բաց թողելոյն եղին ոմանք, որք զճշմարտութեան անսայթաք պահեալ զհետս գիտացին ստուգապատում տեղեկութեամբք պսակել զանձանցն քրտնաթոր և տարժանելի ճգունս, և զուսելոյ աշխարհին, զառաքելն իւրեանց՝ զհետաքրքրութիւն. իսկ ոմանք, անկարացեալք խորամուխ լինել ի հնութիւնս, յիսկական առիթս և սկզբնաւորութիւնս պատմելոց իրաց, ի բուն բնաւորութիւնս, ծէսս Ազգին, և Կրօնին անաղօտ պարզութիւն, և նախատիպն մաքրութիւն, բանս զըպարտութեան